

İLİM TASNİFLERİNDE TASAVVUFUN YERİ

Süleyman GÖKBULUT*

Özet

Bu makalede, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar Müslüman âlim, filozof ve mutasavvıflar tarafından yapılmış olan bazı ilim tasnifleri ve bunlar arasında tasavvuf ilminin yeri meselesi ele alınmaktadır. Amacımız belli başlı ilim tasnifleri içerisinde "Tasavvuf İlmî"nin ne kadar kabul gördüğünü tespit etmektir. Bu tespit çabası sırasında sadece tasavvuf ilmine yer verenlere değil, eserlerinde bundan bahsetmeyenlere de değinilmektedir.

Anahtar terimler: Tasavvuf, İlim Tasnifleri, Filozoflar, Âlimler, Mutasavvıflar.

Abstract

Place of Tasawwuf in Scientific Classifications

In this article, the problem of some Islamic classifications of science from the first period of the history of Islam, and the place of sufism as an independent discipline among them are discussed. Our aim is to show the acceptance of sufism as a discipline in certain classifications done by Islamic scholars. In this confirmation, it is not only touched on those who are giving place to sufism but also those who ignored about it in their works.

Key words: Sufism, Classification of Sciences, Philosophers, Scholars and Sufis.

1. Giriş

Hız. Peygamber hayatta iken, klâsik İslâm ilimleri dediğimiz hadis, tefsîr, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi ilim dallarının hiçbirisi tedvîn ve tasnîf edilmemişti. Ayrıca, bir zâhir ve bâtın ayırımı da söz konusu değildi. Çünkü bütün ilimlerin kaynağı olan, dînin zâhirî ve bâtınî yönünü kendi şahsiyetinde bütünleştiren Hız. Peygamber sağdı. Daha sonraki yıllarda ise insanların ihtiyaçlarına binâen, öncelikle Fıkıh ve diğerleri teşekkül etti. Cibrîl hadîsi, zaten daha sonraki yüzyıllarda İslâm düşüncesinin üç farklı perspektifini oluşturacak kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilimleri için bir dayanak sağlıyordu.¹ İslâm fütuhâtının genişlemesiyle birlikte, Müslümanlar yabancı kültür ve din mensuplarıyla karşılaşmış birlikte yaşamaya başlayınca çeşitli ilimlerle de tanıştılar. Emevîler ve Abbâsîler devrinde yapılan yoğun tercüme faaliyetleriyle felsefe ve mantık gibi ilimler İslâm dünyasında yaygınlık kazandı. İşte böyle bir ortamda ilimler dallanıp kendi alanlarını belirlemeye ve farklı

* Ar. Gör., Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

1 Himmet Konur, "Şeriat ve Tasavvuf", *İslâmiyât*, Ankara 1998, c. 1, sayı: 4, s. 119.

ilim tasnifleri yapılmaya başlandı.²

İlimler tasnifi, genel olarak, her ilmin alanını, konusunu, gayesini ve sınırlarını açıklama amacına yöneliktir. Ayrıca bu tasnifler, dînî ilimlerin birbirleriyle ve diğer ilim dallarıyla ilişkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Müslüman entelektüeller tercüme faaliyetleri sonucu İslâm öncesi ilimlerle yüz yüze gelince, ilimlere ait hiyerarşiye açıklık getirme ve akılvahiy yahut din-ilim arasındaki uyum probleminde katkıda bulunma umuduyla da bir takım tasnifler yapmaya koyulmuşlardır. Bu sınıflandırmaların birçoğunun, eğitimde kolaylığı sağlamak, tahsil hayatına başlayacaklara tercih noktasında fikir vermek gibi bazı pratik amaçları gözettiğini de biliyoruz.³ Fârâbî (ö.339/950), *İhsâu'l-ulûm'*u te'lif etme gayelerinden bahsederken bütün bu hususlara işaret eder. Ona göre, herhangi bir insan zikredilen ilimlerden birini öğrenmek isteyip bu eseri incelerse, cesaretle neye giriştiğini, neye baktığını, bu bakışı ile ne fayda temin edeceğini, bütün bunlardan kazancının ne olacağını, bunlarla hangi fazîleti elde edeceğini bilir. Böylece ilimlerden neyi tahsil etmeye girişmiş ise körü körüne değil de bilerek ona doğru yönelir. Yine o, bu kitap sayesinde ilimler arasında mukayese yapabilir ve hangisinin daha üstün, hangisinin daha faydalı, hangisinin daha açık, hangisinin daha sağlam ve kuvvetli olduğunu, hangisinin ise daha gevşek ve zayıf bulunduğunu anlar.⁴

İslâm düşüncesinde hicrî ikinci asırdan bugüne kadar farklı ilim tasnifleri yapılagelmiştir. Bu gelenek Câbir b. Hayyân'ın (ö.160/777) *Kitâbu'l-hudûd'*una kadar geri gider ve Kindî'nin (ö.252/866) "*Kitâbü aksâmi'l-ilmi'l-insî*" adlı eseriyle devam eder. Kindî'den sonra en orijinal tasnif Fârâbî tarafından, *İhsâu'l-ulûm'*da yapılmıştır. İhvân-ı Safâ'nın *Resâil'i*, Ebu Hayyan et-Tevhîdî'nin (ö.380/990) *Risâle fi'l-ulûm'*u ve Ebu'l-Hasan el-Âmirî'nin (ö.381/992) *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-islâm'*ı da bu konuya ayrılmış eserlerdendir. Bundan sonra yapılan dikkat çekici iki çalışma ise Hârizmî (ö.387/997)'nin *Mefâtihu'l-ulûm'*u ile İbn Sînâ'nın (ö.428/1037) *Fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye* adlı risâlesidir. Molla Lutfî'nin (ö.900/1495) *Risâle fi'l-ulûmi's-şer'iyye ve'l-arabiyye*

2 Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, ss. 27-31.

3 H. Yunus Apaydın, "İslam Bilginlerinin İlimler Tasnifi ve Taşköprülüzâde", *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi Kongresi Tebliğleri*, Erciyes Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., Kayseri 1992, s. 11, 21; S. H. Nasr, *İslam ve İlim*, çev.: İlhan Kutluer, İnsan Yay., İstanbul 1989, s. 14; Cevher Şulul, "İslam Felsefesinde İlimlerin Sınıflandırılması Geleneği", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2002, sayı: 16, ss. 217-218; İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, c. XXII, s. 113.

4 Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev.: Ahmet Ateş, MEB Yay., İstanbul 1989, ss. 54-55.

adlı dînî ilimlerin tasnîfine münhasır eseri, Taşköprülüzâde'nin (ö.968/1561) *Miftâhü's-saâde* adlı kapsamlı tasnîfi, Nev'î Efendi'nin (ö.1007/1598), dînî ve felsefî ilimleri birlikte ele alan *Netâyicü'l-Fünûn'u*, Kâtip Çelebi'nin (ö.1067/1657) *Keşfü'z-zünûn'*undaki ilgili bölüm ve Saçaklızâde'nin (ö.1145/1732) *Tertîbü'l-ulûm'u* Osmanlı döneminde de bu geleneğin devam ettiğini gösteren en mühim örneklerdir.⁵

Müslümanlar yukarıda zikrettiğimiz çeşitli amaçlarla pek çok ilimler tasnîfi yapmışlardır. Kimi müellifler “Nazarî İlimler-Amelî İlimler” veya “Teorik İlimler-Pratik İlimler” diye bir ayrımı benimserken⁶, bazıları “Şer’î İlimler-Şer’î olmayan İlimler”, “Aklî İlimler-Naklî İlimler”⁷, kimileri de “Ulûm-i İslâmî-Ulûm-i Dahîle” veya “Ulûmü’ş-Şeria-Ulûmü’l-Acem”⁸, “Felsefî İlimler-Dînî İlimler”⁹, “Evâil-Evâhir”¹⁰, “Dünyevî İlimler-Uhrevî İlimler”¹¹ ayrımını tercih etmişlerdir. Bu kitaplardan bir kısmı da herhangi bir tasnîfe gitmekten ziyâde, ilimler hakkında genel ön bilgiler sunan ansiklopedik eserler mâhiyetindedir.¹²

Bu sınıflandırmaları yapan kişilere baktığımızda, şu hususu da vurgulamadan geçmemek gerekir: Genelde filozofların veya felsefecilerin yaptıkları tasniflerde, Aristo’dan ilhâm almış olacaklar ki, “Nazarî ve Pratik” ayrımını göze çarpmaktadır.¹³ Zîrâ Aristo ilimleri üçe ayırıyordu: 1- Nazarî Felsefe, 2- Amelî Felsefe ve 3- Şiir veya Güzellik İlmi. Aristo’nun şârihlerinde ise sözü geçen ikili tasnif yaygındır.¹⁴ Din ilimleriyle meşgul olan diğer bazı âlimlerin tasniflerinde “Şer’î İlimler ve Aklî İlimler” ayrımını dikkati çekmektedir.¹⁵ Bu “Şer’î ve Aklî İlim” ayrımını aslında klâsik İslâm ulemâsının genel

5 İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, c. XXII, s. 113; Ayrıca bk. H. Yunus Apaydın, *agm*, s. 12.

6 Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflar bu tasnîfi benimsemişlerdir. Bu tasniflerin her biri ileriki sayfalarda şemalar halinde sunulacağı için kaynakları ilgili yerlerde verilecektir.

7 Bunlar Gazzâlî’nin *İhyâ ve Mustasfâ* gibi çeşitli eserlerinde yapmış olduğu tasniflerdir. İbn Haldûn da “aklî-şer’î” ayrımını benimsemektedir.

8 İzmirli İsmail Hakkı ve Hârizmî’nin tasnifleri bu şekildedir.

9 Allâme Hafîd’in böyle bir tasnîfi bulunmaktadır.

10 Âmulî böyle bir tasnîf yapmaktadır.

11 Bu tasnîfi Molla Sadrâ yapmaktadır.

12 Taşköprülüzâde ve Nev’î Efendi’nin kitapları bu türe örnek olarak gösterilebilir.

13 Hilmi Demir, “Klasik İlim Sınıflamaları ve Kelâm İlminin Konumu: Klasik İlim Sınıflamasının Epistemolojik Yapısı ve Sorunları”, *Kelâmın İşlevselliği ve Günümüz Kelâm Problemleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir 2000, ss. 104-105.

14 Fârâbî, *age*, ss. 49-50.

15 Örnekleri ileriki sayfalarda görülecektir. Fakat bu ayrım şer’î ilimlerle aklî ilimler arasında hiçbir bağlantı yoktur anlamına gelmemektedir. Gazzâlî’nin de dediği gibi “şer’î ilimlerin çoğu, onu bilenlerce aklî; aklî ilimlerin ekserisi de bunları iyice kavrayanlar nazarında şer’îdir.” Bk. Gazzâlî, *Ledünnü İlim Risâlesi*, çev.: A. Cüneyd Köksal, Gelenek Yay., İstanbul

bir tercihi olarak görünmektedir.

2. İlim Tasnifleri İçerisinde Tasavvufun Yeri

“Kâl ilmi değil de hâl ilmi” klişesiyle tanımlanan, yani bizzat tecrübe edilen ve sübjektif yönü ağır basan bir disiplin olan tasavvufun ilmî açıdan değerlendirilmesi bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Zîrâ onun diğer İslâmî ilimlerden en bâriz farkı, hem pratik hem de nazarî yöne sahiptir. Tasavvufî bir hayat için vazgeçilmez olan amelî cephedir. Sûfîler seyr ü sülûk safhasında pek çok deneyim yaşarlar. Hepsisi değilse de bir kısmı bunları kaleme alır veya sözle ifâdelendirir. Mutasavvıfların kendi tarîklerine ilişkin esasları ve nazariyeleri belirledikleri eserleri de vardır. Ayrıca bu zümrenin İslâmî ilimlerin çeşitli sahalarında kendilerine özgü düşünce ve yorumlar geliştirdikleri de bilinmektedir. Böylece zengin bir tasavvuf külliyyâtı meydana gelmiştir.

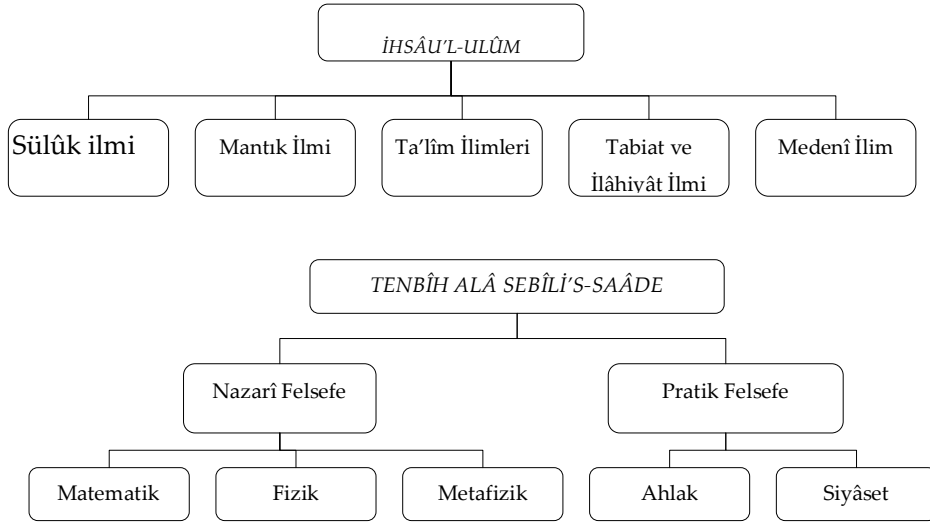
Mutasavvıfların diğer ilim erbâbıyla ayrıldıkları önemli hususlardan biri de bilgiyi elde etme metotlarındaki farklılıktır. Felsefe, Kelâm ve Fıkıh gibi ilimler akıl, duyular ve haber yoluyla bilgiye ulaşırken, ehl-i sûfiyye bu üçünün yanı sıra ilhâm ve keşfi de devreye sokar ve metafizik/gaybî meselelerde bu son kaynağın kullanılması gerektiğini savunur. Dolayısıyla onların da Allah, kâinât ve insan konularında farklı bakış açıları getirdikleri ve İslâm düşüncesine zenginlik kattıkları inkâr edilemez bir gerçekliktir. İşte bu birikim ve farklılık, kanaatimizce onların da müstakil bir ilim teşekkül ettirmelerini sağlamıştır.

İlimler tasnîfi, belli dönemlerdeki toplumsal birikimi ve genel kabul görmüş ilmî anlayışı yansıtmaya bakımdan büyük önem arz etmektedir. Çeşitli asırlarda, farklı ilim dallarına mensup şahısların yaptıkları sınıflandırmalar içerisinde de tasavvufa yer verilip verilmediği, verilmediyse ne gibi sebeplerle verilmediği; verildiyse de nasıl ve hangi isimler altında yer verildiği irdelenmesi gereken bir problemdir. Bu gibi gerekçelerle, makalemizde uzun bir tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiş belli başlı ilim tasnifleri gözden geçirilip şemalar halinde sunulacaktır. Öncelikle içerisinde tasavvufa yer verilmeyen tasnifler söz konusu edilecek, bunun nedenleri üzerinde fikir yürütülecektir. Daha sonra tasavvufu müstakil bir ilim olarak kabul eden sınıflandırmalar ele alınacaktır. En sonunda da tasavvufun klâsik eserlerini kaleme alan bazı sûfîlerin kendi ilimlerini nasıl gördüklerine ve bunu ilimler şemasının neresine yerleştirdiklerine değinilecektir.

A. İlimler Tasnîfinde Tasavvufa Yer Vermeyenler

Yukarıda, Kindî'nin ilimlerin tasnîfine hasredilmiş “*Kitâbü aksâmi'l-ilmi'l-insî*” adında bize kadar ulaşmayan bir kitabından bahsetmiştik. Dolayısıyla onun ilimler tasnîfi hakkında sağlıklı bir bilgi vermek mümkün değildir. Fakat Kindî, Aristo'nun kitapları üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunurken, hem ilimlerin öncelik ve sonralığından bahsetmiş hem de “sosyal ilim-ilâhî ilim”, “nazarî ilim-pratik ilim” gibi yer yer çeşitli taksîmâtlar yapmıştır. Fakat bunlar arasında tasavvufa yer verilmemektedir.¹⁶

Kindî'den sonra, tasnîfü'l-ulûm işi bir başka filozof Fârâbî tarafından devam ettirilmiştir. Fârâbî'nin ilimleri sınıflandırdığı eseri *İhsâu'l-ulûm*¹⁷ adını taşımaktadır. O, burada ilimleri beş ana kısma ayırmaktadır. Sonra bunları kendi içinde çeşitli kollara bölmekte, konularını açıklamakta ve metotlarına temas etmektedir. Ayrıca onun Nazarî Felsefe-Pratik Felsefe ayrımını da vardır.¹⁸ Fârâbî'nin her iki tasnîf şemasında da tasavvuf ilmi bulunmamaktadır.

16 Kindî, *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine*, (Kindî: Felsefî Risâleler içinde), haz.: Mahmut Kaya, Klasik Yay., İstanbul 2002, ss. 263-277; A. Cortabarra Beitia, “Kindî'de İlimlerin Sınıflandırılması (I)”, çev.: Emrullah Yüksel, *Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1982, sayı: 5, ss. 219-243.

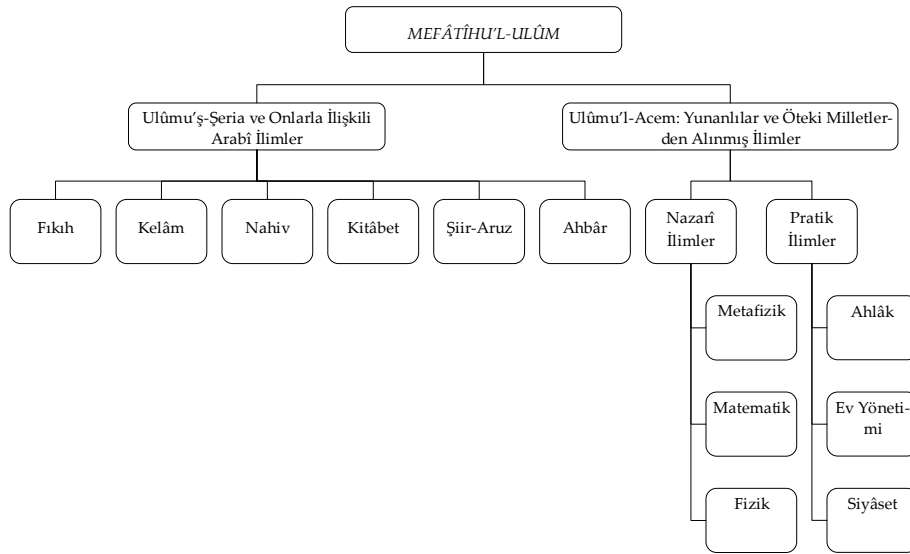
17 Bu tasnifler için Fârâbî'nin dilimize çevrilmiş olan eserine bk. Fârâbî, *age*, ss. 54-139.

18 Fârâbî, *Mutluluk Yoluna Yönelme*, çev.: Hanifi Özcan, yy., İzmir 1993, ss. 52-53.

Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf Hârizmî, iki makale, on beş bâb ve doksan üç fasıldan oluşan *Mefâtîhu'l-ulûm* adlı eserini ilimlerin sayımına ve onları tasnîf etmeye, tanımlamaya ve terimlerini açıklamaya hasretmiştir. Hârizmî, ilimleri başlıca iki kategoriye ayırır:

1- Ulûmu'ş-Şeria ve Onlarla İlişkili Arabî İlimler.

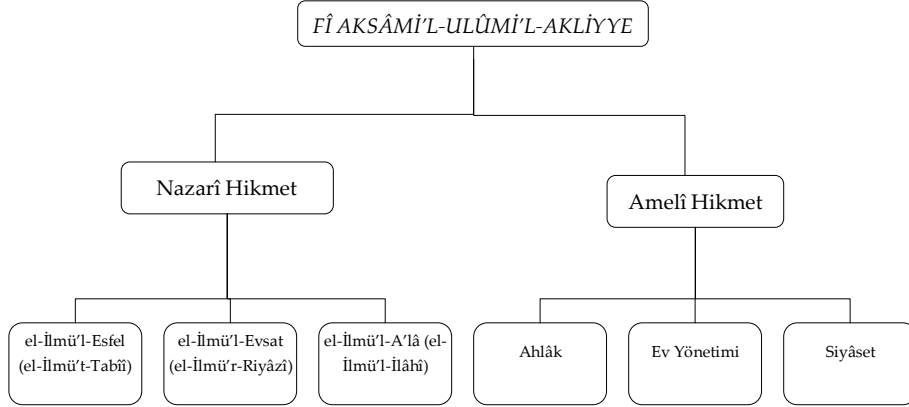
2- Ulûmü'l-Acem: Yunanlılar ve Öteki Milletlerden Alınmış İlimler.¹⁹ Hârezmî'nin tasnîfinde tasavvuf ilmine rastlayamıyoruz.

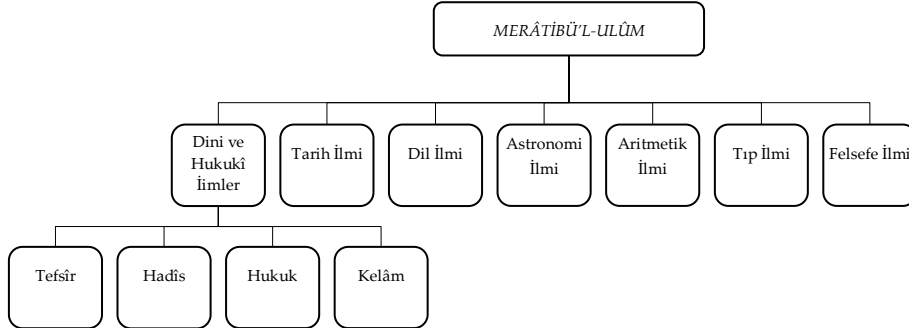
İbn-i Sînâ sadece “aklî ilimleri” tasnîf etmiş ve *Fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye* adında bu konuya mahsus bir risâle yazmıştır. Bütün ilimlere dair kapsamlı ve genel bir sınıflandırması bulunmayan İbn-i Sînâ'nın, eserinde tasavvuf ilminden bahsetmediği görülmektedir.²⁰

19 Hârizmî, *Mefâtîhu'l-ulûm*, İdâretü't-Tibâati'l-Münîre, Mısır 1923. Hârizmî hakkında bk. İlhan Kutluer, “Hârizmî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, c. XVI, ss. 222-224.

20 İbn Sînâ, *Fî aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye*, (*Tis'u resâil fi'l-hikmeti ve't-tabîyyât* içinde), haz.: Mirza Muhammed Melik, Şeyh Muhammed b. Çulâm Resûl, Matbaat-i Gülzâr-ı Hasenî, Bombay 1318, ss. 67-77. Bu durum İbn Sînâ'nın tasavvufa tamamen yabancı olduğu anlamına gelmemektedir. Amacımız ilim tasnîfleri içinde tasavvuf ilmine ne kadar yer verilip verilmeyeceğini anlamak olduğu için sadece ilimler sınıflandırmasına hasredilmiş eserler incelenmektedir. Yoksa İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserinin dördüncü cildini çeşitli tasavvufî terimlere ve konulara ayırdığı bilinmektedir. Bk. İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, tahk.: Süleyman Dünyâ, Müessesetü'n-Nu'mân, Beyrut 1993, c. IV.

Endülüs'te yetişen, Zâhirî Fıkıh Ekolü'nün kurucusu sayılan, Fıkıh, Tarih, Kelâm, Felsefe ve Edebiyat gibi ilim dallarında bir çok eser vermiş olan İbn Hazm (ö.456/1064) da *Merâtibü'l-ulûm* adlı risâlesinde ilimler tasnîfi yapmıştır. Burada o ilimleri yedi ana başlık altında toplamış, fakat tasavvufa yer vermemiştir.²¹

Tasavvufun bu şahıslar tarafından bir ilim olarak kabul görmemesinin ardında çok çeşitli sebepler olabilir. Mesela Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozofların tasniflerindeki ortak nokta, tasavvufa hiç yer vermemeleridir. İslâm Felsefesi tarihinde “Meşşâî Ekolü” olarak bilinen bir düşünce sistemi-ne bağlı olan bu düşünürler büyük ölçüde Aristo'nun tasnifine sâdik kalmışlardır. Onların gözünde felsefe adeta “ilimler sistemi”nin çatısını teşkil et-

21 İbn Hazm, *Merâtibü'l-ulûm*, haz.: İhsan Abbas, Muhammed Ali Haksarî, Bünyâd-ı Pejûhişhâ-yı İslâmî, Meşhed 1369; İbn Hazm hakkında bk. H. Yunus Apaydın, “İbn Hazm”, *DİA*, c. XX, ss. 39-52.

mekte ve diğer bütün ilim dalları bu çatının altında kendine yer bulmaktadır. Bu yüzden onlar, belki de “insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu irâdeli davranışlar bütünü”²² olarak tanımlayabileceğimiz ahlâkın, tasavvufun işlevini yerine getirdiğini düşünmüşlerdir. Zîrâ onların sınıflandırmalarında “ahlâk ilmi” genellikle yer almıştır.

Bazı müelliflerin, tasavvufun meşrûyetini şüpheyle karşılamış olmaları muhtemeldir. Çünkü sûfilerin ortaya koydukları bir takım yeni söylemlere ve uygulama biçimlerine fakihler ve ehl-i hadîs başta olmak üzere bir kısım ulemâ tarafından şiddetle karşı çıkmış, İslâm’a bid’atlerin sokulduğu ileri sürülmüştür.²³

Tasavvufun yapılan ilk tasniflerde yer almamasının bir diğer sebebi de, onun başlangıçta bir zühd amelîyyesi olarak görülüp Fıkıh ilmi içerisinde düşünülmesi olabilir. Çünkü ilk Müslümanların gözünde şeriat bir bütündü. Dinin zâhirî ve bâtınî yönünü içine alıyordu. Fıkıh terimi, şeriat ilminin karşılığı olarak; fakih de bütün bu özellikleri hâiz kişi anlamında kullanılıyordu. Müslümanlar öncelikle amelî hükümlere ihtiyaç duydular ve bundan dolayı fıkıh ilmi neş’et etti. Sonraki zamanlarda insanlar ondan daha başka bir “dînî fonksiyon” talep ettiler. Bu da tasavvuf ilminin ortaya çıkışını sağladı.²⁴

B. İlimler Tasnifinde Tasavvufa Yer Verenler

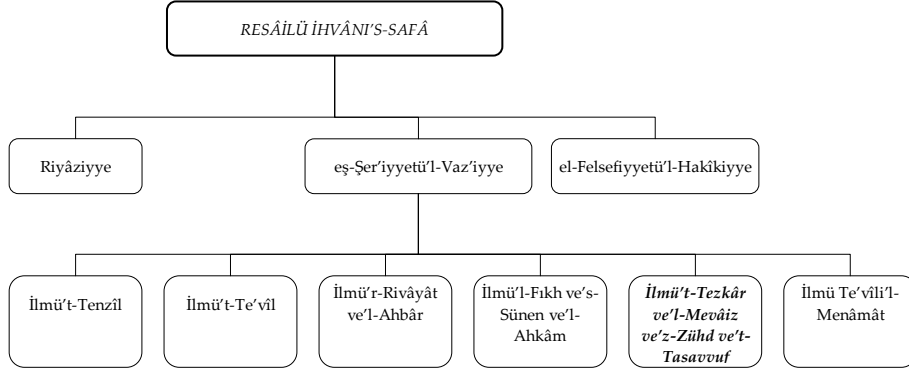
H. IV./ M. X. asırda ortaya çıkmış İhvân-ı Safâ topluluğu tarafından yapılan ilimler tasnifinde tasavvuf, şer’î ilimler içerisinde yer almaktadır. Bunlarla meşgul olan âlimler de “âbidler, zâhidler, ruhân ve benzeri kişiler” olarak tanımlanmaktadır.²⁵

22 Mustafa Çağrırcı, “Ahlâk”, *DİA*, c. II, s. 1.

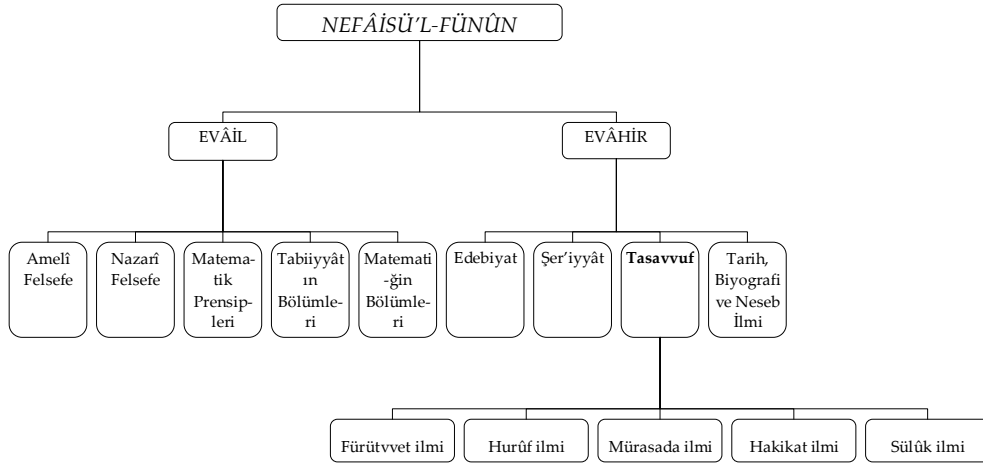
23 Bu konudaki tartışmalar için bk. Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994.

24 Bu nedenle muahhar kaynaklarda fıkıhın, İslâm’ın zâhirî hükümleriyle ilgili kısmına fikh-ı zâhir, derûnî yönüyle ilgili tarafına ise fikh-ı bâtın adı verilmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İsmail Köksal, “Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi”, *Tasavvuf*, Ankara 1999, c. I, sayı: 2, ss. 87-90; Abdülhakîm Yüce, “Bir İlim Olarak Tasavvuf”, *Tasavvuf*, Ankara 2000, c. II, sayı: 4, ss. 23-28; Affî, *Tasavvuf: İslâm’da Manevi Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1999, ss. 99-102. *el-Lüma’* da geçen şu rivâyet fıkıhın bu kapsayıcılığını doğrular niteliktedir: Birileri Hasan-ı Basrî’ye “Filan kimse fakihtir” deyince, o şu karşılığı vermiş: “Sen hiç fakih görmemişsin. Çünkü fakih dünyaya değer vermez, âhirete yönelir. Dini emirlere karşı basîretlidir.” Bk. Ebu Nasr es-Serrâc, *İslâm Tasavvufu*, haz.: H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 19.

25 *Resâilü ihvânî’s-safâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., c. I, ss. 266-267.

Bu gelenek içerisinde yer alan çok önemli bir sîmâ da Şemseddin el-Âmulî (ö.753/1352)'dir. Seyyid Hüseyin Nasr'a göre bu konudaki kitaplar içerisinde İslâm medeniyetinde gelişmiş neredeyse tüm ilimleri zikreden, en eksiksiz ve kapsamlı çalışma, Şemseddin el-Âmulî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Nefâisü'l-fünûn*²⁶ adlı eseridir. Onun tasnifinde yer alan çeşitli ilimler ve eserin temel aldığı sınıflama İslâm ilimlerinin yüzyılların ardından geldiği son noktayı yansıtmaktadır.²⁷ Âmulî "Evâhir" başlığı altında tasavvuf ilmine ayrı bir yer açmakta ve bunu da "sülûk ilmi, hakikat ilmi, mürâsada ilmi, hurûf ilmi ve fütüvvet ilmi" olmak üzere beş alt başlıkta işlemektedir.

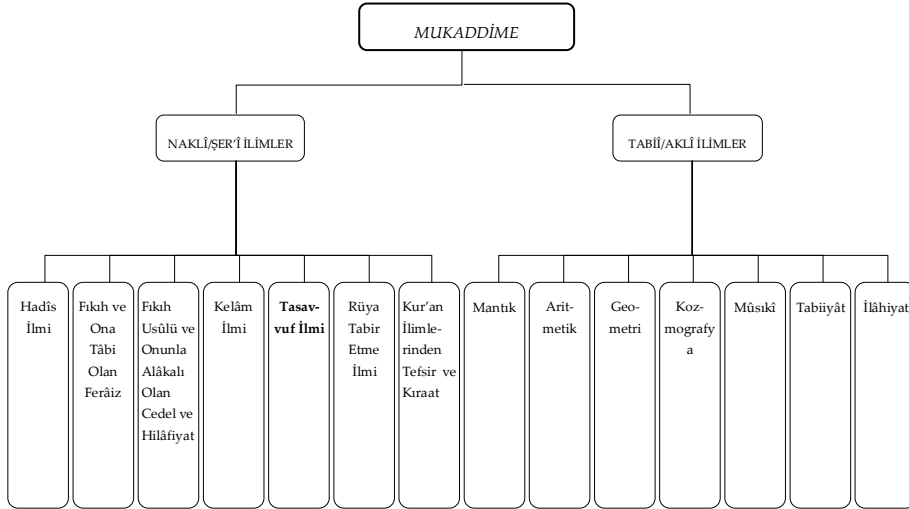
26 Şemsüddin Muhammed b. Mahmûd Âmulî, *Nefâisü'l-Fünûn Fi Arâyisi'l-Uyûn*, tahk.: Mirza Ebu'l-Hasan Şarânî, Seyyid İbrahim Meyâncî, İntişârât-ı İslâmiyye, Tahran 1381/2002, c. I-III.

27 S.H. Nasr, *age*, s. 15.

İbn-i Haldun (ö.808/1405) da ilimler tasnifi yapan müelliflerden birisidir. *Mukaddime* adlı eserinde çeşitli ilim dallarından bahsetmiştir. İbn-i Haldun'a göre, şehirdeki insanların tahsîl ve ta'lîm etmeye çalıştıkları ve birbirlerine aktardıkları ilimler iki çeşittir: Bunun bir çeşidi, insan için tabîî (natural, aklî)'dir. Diğeri naklîdir. Bunlardan ilki, hikemî-felsefî ilimlerden ibarettir. İkincisi, naklî-vaz'î ilimlerdir. Bunlar, dînî hükümleri vaz' edenden alınan haberlere istinâd eder.²⁸

İbn Haldûn, naklî/şer'î ilimlerin bir alt kolu olarak kabul ettiği tasavvufu şöyle tanımlamaktadır:

"Bu ilim İslam'dan sonra ortaya çıkan şer'î ilimlerdenidir. Aslı şudur: Sûfiler tâifesince tutulan yol, bir hidâyet ve hak tarîk olmak üzere öteden beri ümmetin selefi ve büyükleri olan sahâbe, tâbiûn ve bunlardan sonra gelenler tarafından takip edilegelmiştir. İbâdet üzerinde önemle durmak, (mâsivâdan alakayı kesip) tamamıyla Allah Teâlâ'ya yönelmek, dünyanın alâyişinden ve ziynetinden yüz çevirmek, halk çoğunluğunun yöneldiği (maddî) lezzet, mal ve mevki hususunda zâhid olmak, halktan ayrılarak ibâdet için halvete çekilmek bu yolun esasını teşkil etmekte idi. Sahâbe ve selefte umûmî olan hâl bu idi".²⁹

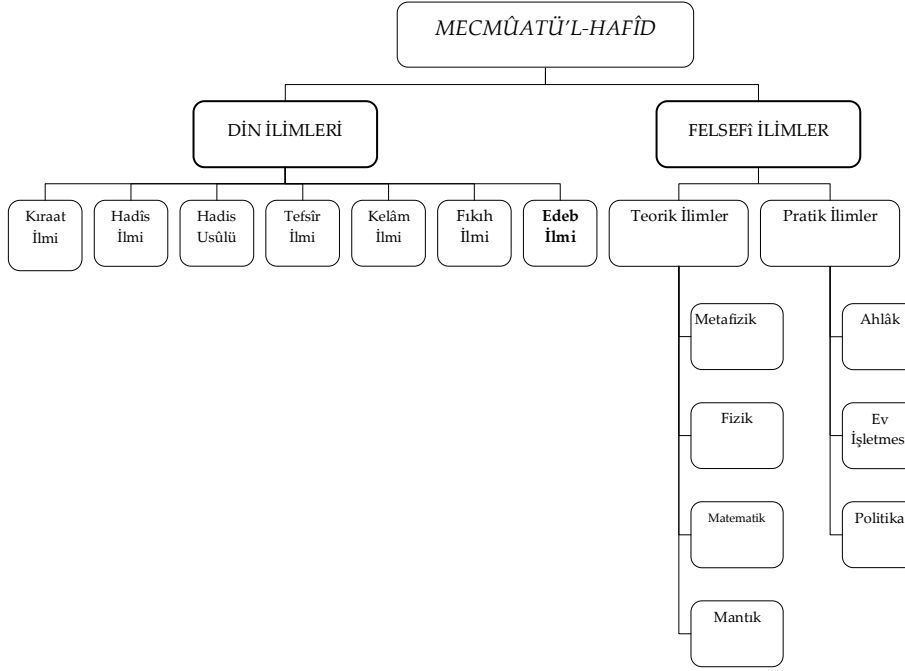

Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'da mu'teber saydığı beş sınıflandırmadan birisi olan Allâme el-Hafîd'in (ö.916/1510) *Mecmûatü'l-hafîd* adlı eserinde

28 İbn Haldun, *Mukaddime*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1991, c. II, s. 1020.

29 İbn Haldun, *age*, c. II, s. 1113.

yapmış olduğu tasnif, ilimleri öncelikle “Din İlimleri ve Felsefî İlimler” olarak ikiye ayırır. Buradaki din ilimleri kısmında yer alan “Edeb İlmi” tasavvufu da ifâde eder niteliktedir.³⁰

Taşköprülüzâde'nin, *Miftahü's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtü'l-ülûm* isimli eserinde³¹ “Bâtın İlmi”ni, şer’î ilimlerin bir alt dalı değil de, müstakil bir ilim olarak değerlendirmesi son derece mühimdir. Yine onun bu ilmi, “İbâdetler, Âdet ve Gelenekler, Helâk Edici Şeyler, Kurtarıcı İlimler”

30 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, Maârif Matbaası, İstanbul 1941, c. I, ss. 11-12.

31 Bu eser, ilimler hakkında genel ön bilgiler veren ansiklopedik bir el kitabı mâhiyetindedir. Müellif yedi ana ilim dalı için birer “devha” açarak kitabını bu yedi devha üzerine binâ etmektedir. Her ana bölüme dâhil ilimlerden söz etmeden önce, o ilmin önem ve değeri, tarihçesi ve ona duyulan ihtiyaçtan genel olarak bahsetmektedir. Daha sonra her bir ilim dalıyla ilgili olarak yazılan önemli eserlerin adını vermektedir. Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi, tasnif tekniği açısından diğerlerinden farklı ve orijinaldir. Çünkü o, tasnifini “varlık” açısından yapmıştır. Onun eserinde, kendi zamanına kadar ilimlerin sayısı ve çeşitlilik bakımından artmasına paralel olarak, diğerlerinde olmayan pek çok ilim dalı yer almaktadır. Aynı zamanda bu eser, Osmanlı'nın klasik döneminde otoritelerin benimsediği ve artık ana hatlarıyla belirginleşmiş ilmi anlayışı yansıtmaması bakımından da büyük bir önem arz etmektedir. Bk. H. Yunus Apaydın, *ağm*, ss. 18-21; İlhan Kutluer, “Farabi'den Taşköprizâde'ye: Uygarlık, Din ve Bilim”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2000, c. II, sayı: 4-5, s. 23.

olmak üzere dört ana başlık altında incelemesi, Gazzâli'nin *İhyâ'* da takip ettiği metodla büyük bir benzerlik göstermektedir.³² Yazarın bâtn ilmi diye sıraladıklarına baktığımızda, bunların - namaz, oruç, hacc ve zekât ibadetlerinin esrârı, tevekkül, rıza, tevbe, sabır ve şükür, ümit ve korku, zühd, kalbin halleri... gibi- hepsinin tasavvuf ilmi içerisinde yer alan meseleler olduğunu görürüz.

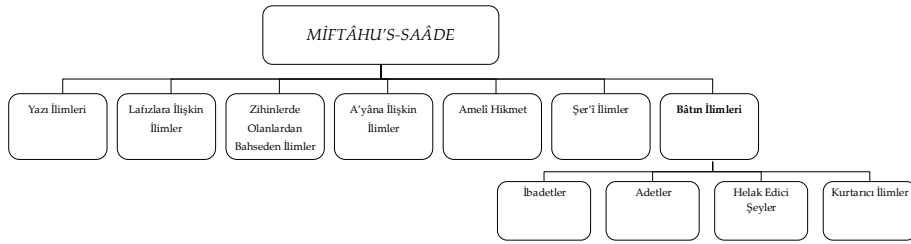
Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde*'nin üçüncü cildini bahsi geçen "bâtn ilimleri"ne ayırmaktadır. Burada yazar, şu sözlere yer vermektedir:

"Bu ilmi elde etmenin yolu tasfiyedir. Tasfiye yolu ikiye ayrılır:

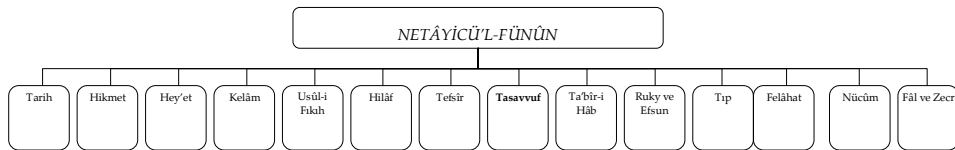
1- Riyâzet ve mücâhede ile nefsi alışkanlıklarından alıkoyma yolu. Bu şekilde elde edilen ilme, "ilm-i bâtn" denir.

2- Ruhun, tasfiyeden sonra, kudsi ruh âlemine olan aşkından dolayı, ona müşâhede ve tahakkuk yoluyla bir ilim hâsil olur. Buna da "mükâsefe ilmi" denir.

Bu iki ilim arasındaki fark şu misâle anlaşılabilir: Bâtnî ilim, cilâlanmış bir aynaya, karşısında bulunan bir ışık kaynağından ışığın yansımaya benzer. Mükâsefe ilmi ise, ışık kaynağını da taşıyan cilâlanmış bir aynaya benzer. İkinci ilim, ilkinin semeresidir."³³

Nev'î Efendi'nin *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn* adlı kitabı çeşitli ilim dalları hakkında bilgiler veren ansiklopedik bir eserdir. O, bu eserinde tasavvuf ilmine ayrı bir bahis açmış, onun tarifinden ve özelliklerinden söz etmiştir.³⁴

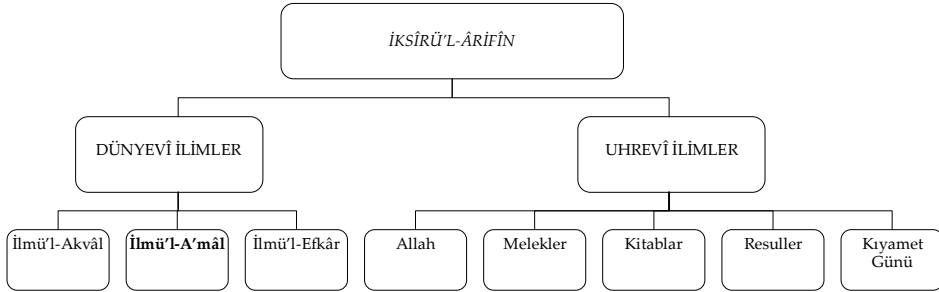

32 Nitekim *İhyâ'*'nın I. cildi "İbâdât", II. cildi "Âdât", III. cildi "Mühlikât", IV. cildi de "Münciyât" konularına tahsis edilmiştir. Bk. Gazzâli, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, çev.: Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 1998, c. I-IV.

33 Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâtî'l-ulûm*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985, c. III, s. 6.

34 Nev'î Efendi, *İlimlerin Özü*, haz.: Ömer Tolgay, İnsan Yay., İstanbul 1995, ss. 191-195.

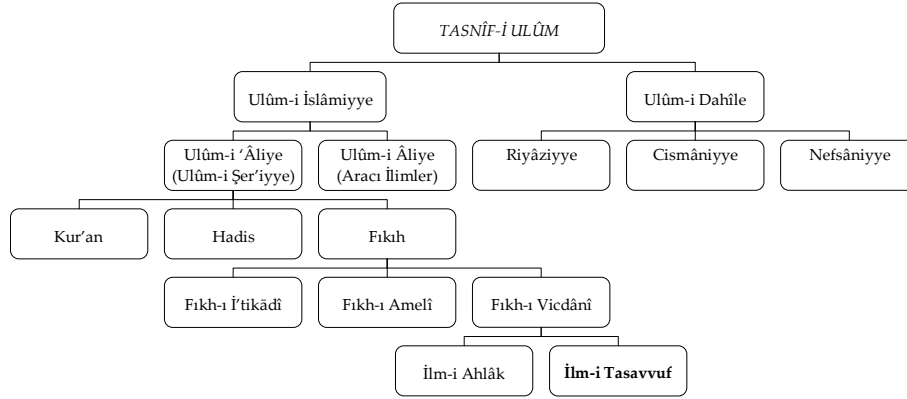
Molla Sadrâ (ö.1050/1640), XVII. yüzyılın önemli hakîmlerinden biridir. İbn Sînâ, Süheverdî el-Maktûl (ö.587/1191) ve İbn Arabî (ö.638/1240)'nin düşüncelerini mezc ederek el-Hikmetü'l-Müteâliyye (Aşkın Hikmet/İlâhî Hikmet) adında felsefî-tasavvufî bir sistem kurmuş olan Molla Sadrâ, *Esfâr* ve *İksîrû'l-ârifîn* adlı eserlerinde iki farklı ilim tasnîfi yapmaktadır. O, birinci eserinde filozofların “nazarî hikmet-amelî hikmet” ayrımını benimserken, *İksîrû'l-ârifîn*'de kötülüklerden kaçınma, rûhî ve ahlâkî fazîletleri edinme yolu olan tasavvufa, dünyevî ilimlerin bir alt dalı olan “İlmü'l-A'mâl” içerisinde yer vermektedir.³⁵

Bu kısımda son olarak 1868-1946 yılları arasında yaşamış, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini idrâk etmiş İzmirli İsmail Hakkı'nın *Tasnîf-i Ulûm* adındaki kısa bir risâlesinde yaptığı ilimler tasnîfine değinmek istiyoruz. Burada İsmail Hakkı hem Müslüman ve gayr-i müslim bazı kişiler tarafından yapılmış sınıflandırmalara değinmekte hem de kendisi farklı bir tasnîf ortaya koymaktadır. Onun bu tasnîfinde tasavvuf, “Fıkh-ı Vicdânî” başlığı altında, İslâmî ilimler içerisindeki yerini almaktadır.³⁶

35 Mulla Sadrâ, *İksîrû'l-ârifîn*, haz.: William C. Chittick, Brigham Young University Pres, Utah 2003, ss. 4-15; Onun *Esfâr* ve *İksîr*'de nasıl bir tasnîf yaptığına dair bk. S.H. Nasr, “Sadruddin Şirâzî (Molla Sadrâ)”, çev.: Mustafa Armağan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yay., İstanbul 1991, c. III, ss. 161-162.

36 İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnîf-i Ulûm*, (Fotokopi Nüsha), Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Ktp., no: 27654, ss. 6-7; İzmirli aynı tasnîfini *Yeni İlm-i Kelâm* adlı eserinde de tekrarlamaktadır. Bk. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339-1341, c. I, ss. 71-73; İzmirli'nin bu tasnîfinde, İslâm'ın ilk devirlerindeki bir anlayışın tezâhürü görülmektedir. Zirâ o asırlarda fıkıh terimi amelî, i'tikâdî ve vicdânî boyutları da içeren bir şekilde kullanılıyordu. İmam-ı A'zam'ın *Fıkhü'l-ekber*'inin i'tikâdî konuları işleyen bir eser olması bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

İbn Haldûn, Allâme el-Hafîd ve Taşköprülüzâde gibi ilimler tasnifinde tasavvufa yer veren müellifler arasında zikrettiğimiz bu kişilerin, sûfi olmamalarına³⁷ rağmen tasavvufa ilmî bir değer atfetmeleri, bu ilmin Müslümanlar ve ilmî otoriteler arasında edindiği yeri göstermesi bakımından önemlidir. Tasavvufu İslâm ilimlerinden biri olarak kabul eden bu şahısların bazıları doğrudan “tasavvuf” adını kullanmakta, diğer bir kısmı ise tasavvufun meşgul olduğu konuları “*bâtın ilmi*”, “*edeb ilmi*” veya “*fıkıh-ı vicdânî*” kategorisinde değerlendirmektedir. Çünkü ilimler tasnifi şeması göz önüne alındığında, “dînî ilimler”in bir alt dalı olarak kabul edebileceğimiz tasavvuf, İslâm’daki mânevî hayatın ve ahlâkî değerlerin adıdır. Bâtınî ve sırrî bir karaktere sahiptir.³⁸ Bu özelliklerinden yola çıkılarak ona, sadece “tasavvuf ilmi” değil, “bâtın ilmi”, “esrâr ilmi”, “ahvâl ve makâmât ilmi”, “sülûk ilmi”, “tarikat ilmi”, “maârif ilmi”, “mükâşefe ilmi” ve “hakikat ilmi” gibi çok çeşitli isimler de verilmiştir.³⁹

C- Mutasavvıfların Görüşleri

Tasavvufî klâsiklerde, bu ilmin ne olduğu, nasıl tanımlanması gerektiği ve din içindeki meşrûiyeti gibi konular her zaman yer almış ve ona karşı olanlara cevaplar verilmiştir. Buna göre tasavvuf, isim olarak değilse de, öz ve

37 Buradaki kayıt, onların mutlak olarak tasavvufuyla ilişkilerinin olmaması anlamına gelmemektedir. Bu müellifler de çeşitli şeyhlerle ve tarikatlarla münasebet kurmuş olabilirler. Fakat “mutasavvıf” olarak değerlendirebileceğimiz derecede bu ilim dalında ön plana çıkmamışlardır.

38 S. Uludağ, *age*, ss. 123-130.

39 Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1948, s. 70.

mânâ itibarıyla Hz. Peygamber ve ashâbının hayat tarzında bulunmaktadır. İlk önce ahlâkî kaygılarla başlayan bir zühd hareketi olan tasavvuf, hicrî üçüncü asırdan itibaren, temel esaslarını belirlemiş, sınırlarını çizmiş, kendine mahsus ıstılahlar üretmiş, eserlerini tedvîn ve tasnîf etmiş ve fıkıh, kelâm gibi diğer ilim dallarından biri olduğunu büyük oranda Müslümanlara kabul ettirmiştir.

Bu bağlamda mutasavvıflar eserlerinde çeşitli tasnîfler yaparak, sûfîlerin ilimlerinin kaynağı hakkında bahisler açarak ve bu zümrenin i'tikadî konulardaki görüşlerini dile getirerek tasavvufun şer'î ilimlerden bir ilim ve mutasavvıfların da ehl-i sünnet dâiresinde yer alan kişiler olarak kabul edilmesi gerektiğini uygun bir dille ifâde etmeye çalışmışlardır. Mesele Serrâc (ö.378/988), Hucvirî (ö.465/1072) ve Sühreverdî (ö.632/1234) eserlerine "ilim/sûfîlerin ilmi" bahsiyle; Kelâbâzî (ö.380/990), Kuşeyrî (ö.465/1072) ve Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî (ö.563/1168) de "akâid/sûfîlerin inanç esaslarına bakışı" konusuyla giriş yapmışlardır.⁴⁰ Bu örnekler, onların bu konudaki gayretlerini yeterince özetler niteliktedir.

Bunlarda dikkatimizi çeken en mühim husus, sûfî yazarların tümünün ilim konusu açıldığında veya eserlerinin çeşitli bölümlerinde bir zâhir ve bâtın ayırımına gittikleri gerçeğidir. Onlara göre bâtın ilmi, tasavvuf ilmidir; zâhir ilmi ise tasavvufun dışındaki fıkıh, kelâm ve felsefe gibi diğer ilim dallarıdır. Mutasavvıflar asırlardır bu ayırıma bağlı kalmışlar ve bâtın ilminin her zaman zâhir ilminden üstün olduğunu kabul etmişler, öyle inanmışlardır.

Yukarıda çeşitli ilim dallarına mensup şahısların ortaya koydukları tasnîflere değindikten sonra, sûfîlerin bu konudaki çabalarına temas etmek faydalı olacaktır. Zirâ onların kendi ilimlerini dînî/şer'î ilimler arasında nasıl konumlandıkları son derece önemlidir. Bu yüzden bizzat tasavvufî dünya içerisinde yaşayan ve bu alanda eserler veren kişilerin yaptıkları bazı sınıflandırmaları gözden geçirmek gerekecektir.

Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî *el-Lüma'* adlı eserinde, ilimlerin çeşitli olduğunu söyler ama onun ilgisi sadece din ilimlerinedir. Buradan yola çıkarak "Kur'an İlmi", "Sünnet İlmi" ve "İman Hakikatları İlmi" olmak üzere din

40 Bk. Serrâc, *age*, ss. 9-27; Hucvirî, *Hakikat Bilgisi*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1996, ss. 89-98; Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, haz.: Dilâver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 1999, ss. 5-16; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1992, ss. 53-125; Kuşeyrî, *Risâle*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1999, ss. 83-91; Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, *Âdâbu'l-mürîdîn*, tahk.: Fehim Muhammed Şektut, Dâru'l-Vatani'l-Arabî, Kahire ts., ss. 15-21.

ilimlerinin üç çeşidinden bahseder. Bu üç ilimle “muhaddisler”, “fakihler” ve “sûfîler” meşgul olurlar. Allah’ın âyetleri, Hz. Peygamber’in sünneti ve velî kulların kalplerine düşen hikmetler bu ilimleri meydana getirir.⁴¹

Serrâc’ın yaptığı bu sınıflandırma aslen Cibrîl hadîsine dayanmaktadır. Buna göre; İslâm zâhir, îman zâhir ve bâtın, ihsân ise zâhir ve bâtının hakîkatidir. Hadiste geçen “ihsân”, müellif tarafından tasavvufun kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁴²

Ebu Tâlib el-Mekkî (ö.386/1006), *Kûtü'l-kulûb*'de tasavvuf yerine “**bâtın ilmi**”, “**kalb ilmi**” ve “**ilmullah**” gibi tabirler kullanmayı tercih eder ve eserinin ilim bahsinde, bu ilmin özellikleri ve onun zâhir ilmüne üstünlüğü hakkında açıklamalarda bulunur. Bâtın ilmi, ma’rifet ve muâmele ilmini; zâhir ilmi, ahkâm ve fetvâ ilimlerini ifade etmektedir. Bu konuda o şöyle der:

“Alimlerin üstün tuttıkları, zikrini yücelttikleri, önemini te’yid ettikleri, ilim olarak niteleyip övdükleri, hakkında müteaddit hadis ve sözlerin rivayet edildiği, mendub görülen ve sahipleri hadisler tarafından fazilet erbabı olarak müjdelenen ilim, “**ilmullah**”tır. Bu ilim, Allah Teâlâ’nın yolunu gösteren, insanı O’na döndüren, iman ve yakîn ilminde tevhîde şahit olan ilimdir. Marifet ve muâmele ilmi, ahkâm ve fetvâ ilimlerinden farklıdır. Bu ilme sahip olanlar ilmiyle amel eden, ameli ilimle beraber zikreden ve bunların tamamını da Allah korkusu ve huşû’ olarak vafedenlerdir. O, dil değil “kalb ilmi”dir. Zaten ilmin yolu da budur.”⁴³

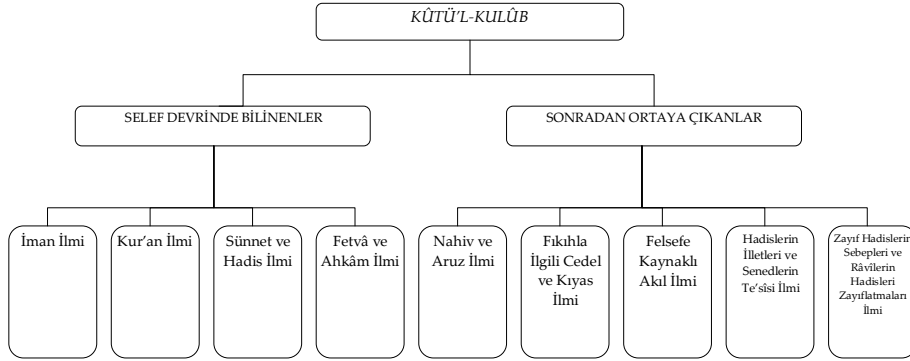
Yine o ilimlerin dokuz adet olduğunu belirtir. Bunların dördü, sahâbe ve tâbiûn nezdinde maruf olan sünnettendir. Beşi ise, muhdes yani sonradan ortaya çıkma olup selef devrinde bilinmeyen ilimlerdir.⁴⁴

41 Serrâc, *age*, ss. 9-10.

42 Serrâc, *age*, ss. 9-10.

43 Ebu Talib el-Mekkî, *Kalplerin Azığı*, haz.: Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 1999, c. II, s. 37.

44 el-Mekkî, *age*, c. II, s. 120.

Gazzâlî (ö.505/1111) kendinden önce gelen, Kelâbâzî, Ebu Tâlib el-Mekkî, Kuşeyrî ve Hucvirî gibi sûfî müelliflerin başlattığı zâhir-bâtın birlik-teliğini, şeriat-tasavvuf yakınlaşmasını ve bütünleşmesini amacına ulaştırın şahsiyettir diyebiliriz. Zîrâ o din ilimlerini yeniden ihyâ etme çabasında, İslâmî ilimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde tasavvuf ilmîni bir köprü olarak görmektedir. Onun sisteminde tasavvuf adeta birleştirici bir üst şemsiye görevini îfâ etmektedir.⁴⁵ Söz konusu ilim açısından onun en mühim yönü bilgi kaynakları arasında bulunan akıl ve naklin yanına kalbin (keşf, sezgi) de dâhil edilmesi gerektiğini savunmasıdır. Bu nedendir ki Gazzâlî'den sonra tasavvuf İslâm âleminde daha çok kabul görmüş ve bu ilim, dînî ilimler içerisinde kazandığı konumunu hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Gazzâlî *İhyâ* başta olmak üzere, *el-Mustasfâ ve er-Risâletü'l-Ledünniyye* gibi pek çok eserinde ilimlerin tasnîfinden ve derecelerinden bahsetmektedir. O, ilimleri bazen konusuna, bazen fayda ve zararına, kimi zaman da kaynağı, değeri ve gayesine göre değerlendirip tasnîf etmektedir.⁴⁶

Gazzâlî *İhyâ ulûmi'd-dîn*'de, ilimleri öncelikle "Şer'î İlimler ve Şer'î Olmayan İlimler" diye ikiye ayırmakta, daha sonra bunları da kendi içerisinde farklı bölümler halinde ortaya koymaktadır.⁴⁷ Bunun yanı sıra yine aynı eserde, âhiret yolunu gösteren ilimlerin kısımları başlığı altında, "mükâşefe" ve "muâmele" ilimlerinden bahsedilir. Mükâşefe ilmi, bâtın ilmi

45 M. Erol Kılıç, "Bir Metodun Metodolojisi: Dini İlimler Metodu Olarak Tasavvufa Mukayeseli Bir Bakış", *Usûl-İslâm Araştırmaları*, Adapazarı 2004, c. I, sayı: 1, s. 109.

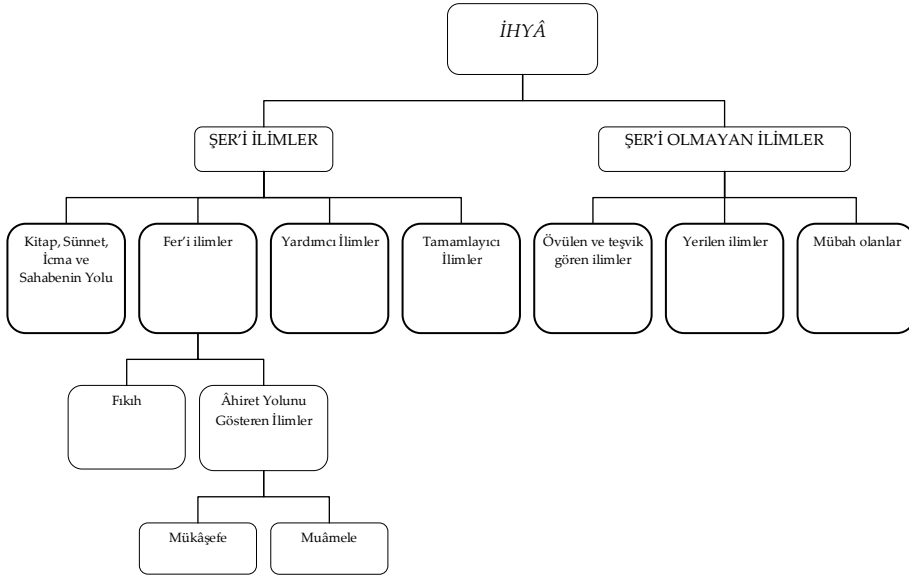
46 Mehmet Vural, *Gazzâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004, s. 202.

47 Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, ss. 40-42.

anlamındadır. Bu ilim, sıddîk kişilerle mukarreblerin ilmidir, tasfiye edilmiş kalbde tecellî eden bir nurdur. Bu nur vasıtasıyla pek çok şey aydınlanır, gaybî konular açık hale gelir. Ayrıca muâmele ilmi de kalbin hallerini, onun iyi ve kötü yönlerini gösteren bir ilimdir.⁴⁸

el-Mustasfâ adlı eserde, iki farklı tasnîfe daha rastlıyoruz. Birincisine göre ilimler: “Sırf Aklî İlimler, Sırf Naklî İlimler, Hem Akla Hem Nakle Dayanan İlimler” olmak üzere üç çeşittir.⁴⁹ İkinci tasnîf ise Fıkıh Usûlü’nün mertebesini ve diğer ilimlere olan nisbetini göstermek için yapılmıştır ve orada “Aklî İlimler-Naklî İlimler” diye ikili bir ayırım dikkatleri çeker.⁵⁰ Bu şemada “bâtın ilimleri” naklî ilimlerin altında yer almaktadır.

İlimlerin çeşitli mertebelerinden ve ledünnî ilmin sahihliğinden bahsetmek için yazdığı *Ledünnî İlim Risâlesî*’nde Gazzâlî, “şer’î ve aklî” olmak üzere yaygın ikili tasnîfini yaptıktan sonra bunlara bir de “sûfîlerin ilmi”ni ekler.⁵¹

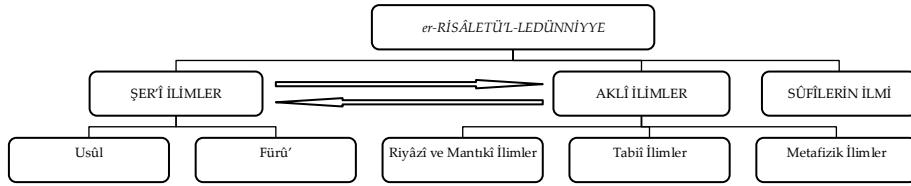
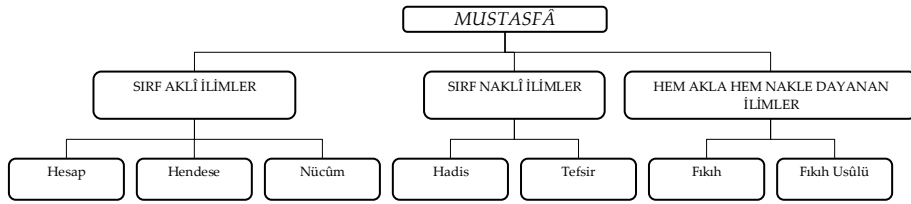
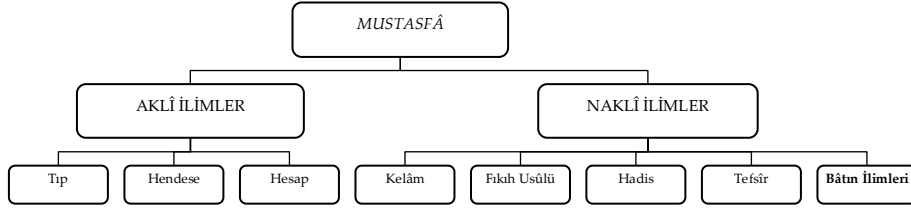

48 Gazzâlî, *age*, c. I, ss. 47-49.

49 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Mısır 1322, c. I, ss. 3-4.

50 Gazzâlî, *age*, c. I, s. 5.

51 Gazzâlî, *age*, ss. 34-35.

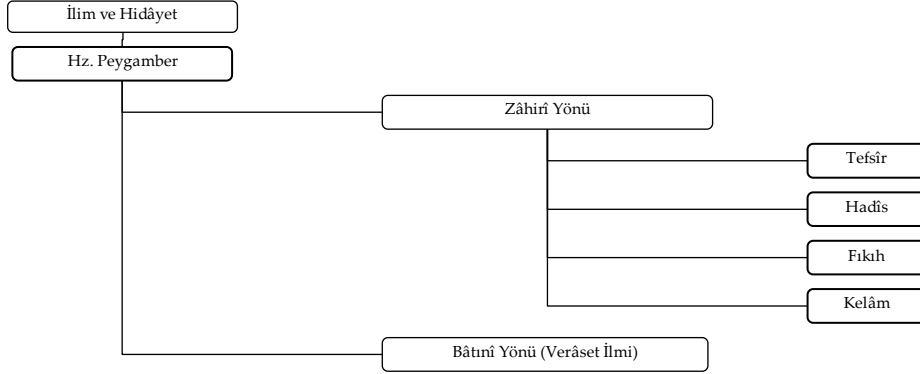
Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî *Avârifü'l-maârif*e "Sûfîlerin İlimlerinin Kaynağı" adını taşıyan bir bölümle başlamaktadır. Dolayısıyla o öncelikle bu ilmi meşru bir zemine oturtmak istemekte ve ancak bu başarıldıktan sonra diğer meselelere geçmenin isâbetli olacağını düşünmektedir. Ona göre, ilimlerin kaynağı ve dağılma noktası Hz. Peygamber'dir. İlim ve hidâyet, Allah'tan ilk olarak ona gelmiş; O, zâhiren ve bâtinen bu ilimlerle dolmuştur. İşte bu ilimlerin zâhirî tarafından din, yani dînî ilimler ortaya çıkmıştır.⁵² Bunlar da Tefsîr, Hadîs, Fıkah ve Kelâm gibi ilimlerdir.⁵³

Sühreverdî, sûfîlerin yukarıda adı geçen zâhirî ilimlere sahip olabileceklerini ve bildikleriyle amel ettiklerini söyledikten sonra, onları diğerlerinden ayıranın "verâset ilmi" olduğunu beyân eder. Bu ise "dîni, gerçek mânâ ve muhtevâsıyla anlamaktır".⁵⁴

52 Sühreverdî, *age*, s. 10.

53 Sühreverdî, *age*, ss. 7-8.

54 Sühreverdî, *age*, s. 9.

3. Sonuç

İslâm tarihinin ilk devirlerinden itibaren farklı ilim dallarıyla uğraşan âlimler, farklı zaman ve coğrafyalarda kendi anlayışları çerçevesinde pek çok ilim tasnîfi yapmışlardır. Her tasnîf çıkarma teşebbüsü, söz konusu ilim adamının o anki dünya görüşünden ve o zaman diliminde bağlı bulunduğu fikrî paradigmadan bağımsız değildir. Hattâ entelektüel tekâmülü içerisinde, muayyen bir ilim adamının ilk önce yaptığı bir tasnîf, daha sonraki yıllarda kendinde değişen önem sıralamasıyla beraber değişebilmektedir.⁵⁵

Tarihsel süreç ilerledikçe, yeni ilimlerin ortaya çıkması, bazılarının müstakil hale gelmesi veya kollara ayrılması sonucu olsa gerek tasniflerin şümûlü de artmaktadır.

Makalemizin konusunu teşkil eden ilim tasnifleri incelendiğinde, çoğunluğun tasavvufu bir ilim olarak kabul ettiği, fakat ilk tasnifleri yapan filozofların ve bazı ilim adamlarının bu ilme eserlerinde yer vermediği görülmektedir.

Özellikle Gazzâlî sonrası yapılan tasniflerin çoğunda, tasavvufun genellikle dînî/şer'î ilimlerden bir ilim olarak görülmesi dikkatleri çeker. Osmanlılar devrindeki sınıflandırmalarda da bu durum aynen devam etmektedir.

Sonuç olarak, bütün dönemlere hitap edebilecek genel geçer bir tasnîf yapmak çok zor olduğu kadar, doğru da görünmemektedir. Zamanın ve şartların ihtiyaçları muvâcehesinde her zaman yeni ve farklı tasnifler yapmak mümkündür. Nitekim günümüzde bu ihtiyaçları dile getiren bir kısım ilâhiyatçılar bulunmaktadır.⁵⁶

55 M. Erol Kılıç, a.g.m., s. 100.

56 Bu konuda *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. VI, sayı: 4, ss. 171-208'de yayımlanan Hayreddin Karaman, M. Hayri Kırbasoğlu, Salahattin Polat, Yunus Apaydın ve Tahsin Görgün ile yapılan soruşturma dosyasına bakılabilir.